

Moniäänisten muistikuorojen kapellimestari – Svetlana Aleksijevitš

Tapasimme Nobel-kirjallisuuspalkinnon saajan Svetlana Aleksijevitšin vuonna 2006 Tampereen yliopistossa, kun hän osallistui konferenssiimme *Recalling the Past – (Re)constructing the Past: Collective and Individual Memory of World War II in Russia and Germany*. Puhuimme kirjailijan työstä. Aleksijevitš painotti kärsimyksen merkitystä kirjallisten teostensa keskeisenä teemana. Vähän aikaa sitten hän muotoili saman ajatuksen *Ogonjok*-lehden haastattelussa sanomalla, että ”kärsimys on pääomamme. Se on ainut asia, mitä löydämme. Ei öljy, ei kaasua, vaan kärsimys.” Hän epäilee, että juuri kärsimyksen määrä hänen kirjoissaan saattaa sekä houkuttaa että ihmetyttää länsimaista lukijaa. Samoin se, että kaikesta huolimatta jaksetaan elää:

On ikuinen kysymys, mikä on kokemamme kärsimyksen tarkoitus. Mitä se meille opettaa, jos kaikesta huolimatta koemme sen yhä uudelleen? Tätä kysyn itseltäni jatkuvasti. (...) Minulla ei ole vastausta tähän. Se on rehellisesti tunnustettava. Mutta pahan ja kuoleman teema on seurannut minua traumaattisesti lapsuudesta saakka, koska kasvoini sodanjälkeisessä valkovenäläisessä kylässä, jossa puhuttiin vain tästä, muisteltiin sotaa.

Aleksijevitšin teokset ammentavat neuvostohistoriasta, jota kirjailijan mukaan leimaa ”taistelun, selviytymisen kulttuuri”. Hän jatkaa, ”on helpompi kirjoittaa sodan kauhuista kuin rakkautesta.” Sekä teoksia yhdistävänä teemana että henkilökohtaisesti

koettuna kulttuurisena muistina kärsimys kiteytyy teoksissa neuvostohistorian ”pienen ihmisen” ja Suuren Utopian paradoksina. Aleksijevitš on sanonut, että myös hän itse on tuo pieni neuvostokansalainen: ”tunnen tämän ihmisen, koska hän on kuten kaikki ne, jotka ovat ympärilläni. Olen itse kuin hän, samaten vanhempani.” Pienen neuvostoihmisen elämään kirjailija tutustui työskennellessään muun muassa maalaiskoulun opettajana ja toimittajana provinssikaupungeissa, kunnes siirtyi vapaaksi esseistiksi ja kirjailijaksi. Juuristaan hän on todennut, että hänellä on ”kolmet juuret – ukrainalaiset, valkovenäläiset ja venäläinen kulttuuri”. Hänen ”venäläinen maailmansa” on kuitenkin toinen kuin Putinin, se on ”Šostakovitšin, Dostojevskin, Tšehovin, Rostropovitšin ja Herzenin Venäjä”.

Aleksijevitšin tuotanto käsittää kuusi kirjaa, useita näytelmiä ja elokuvakäsikirjoituksia. Teoksia on käännetty yli kahdeksankymmenelle kielelle. Suomeksi on käännetty vain kaksi kirjaa, *Sodalla ei ole naisen kasvoja* (1988) ja *Tšernobylistä nousee rukous* (2000). Aleksijevitš on saanut useita kansainvälisesti arvostettuja kirjallisuuspalkintoja, muun muassa Ruotsin PEN-klubin myöntämän *Kurt Tucholsky*-palkinnon (1996), saksalaisen *Friedenspreis des Deutschen Buchhandels*-palkinnon (2013) ja ranskalaisen *Prix Médicis essai*-palkinnon (2013). Siten Nobel ei tullut yllätyksenä eikä valinta selity poliittisella motiivilla.

Nobel-palkinnon yhteydessä korostettiin teoksia yhdistävää moniäänisyyttä, joka on leimallista Aleksijevitšin valitsemalle

dokumentaarisesta ja fiktion yhdistävälle vuoropuhelulle. Lajille on soviteltu useita määritelmiä, kuten ”inhimillinen dokumentti”, ”romaanioratorio”, ”romaanitodistus” tai ”eppinen kuororomaani”, jotka viittaavat myös toisen valkovenäläisen kirjailijan, Ales Adamovitšin (1927–1994) teoksiin. Niitä Aleksijevitš piti esikuvinaan. Jokaisen yksittäisen teoksen taustalla on satoja haastatteluja, jotka kirjailija kokoaa yhteen moniäänisiksi kärsimysten kollaaseiksi. Haastattelijan kysymyksiä ei näy, mutta hän on läsnä valintojensa kautta, kuuntelijana. Aleksijevitš on todennut, että hän on ”korvaihiminen”, kuuntelija. Onkin ilmeistä, että haastattelutavat luottavat haastatteliijaan, ovat valmiita kertomaan tälle kokemuksistaan – menetyksistä, häpeästä ja pettymyksistä. Tässä on nähdäksemme myös teosten suuri sekä kirjallinen että eettinen voima ja merkitys. Yksittäisestä aikalaishaastatteluvasta tulee eettinen subjekti, joka ottaa oikeuden oman kokemuksensa kertomiseen. Kirjailijan keräämä suullinen muistitieto antaa äänen pienen ihmisen ohitetulle menneisyydelle. Suullisen muistitiedon kirjaaminen ei vain täydennä tapahtumia vaan avaa uusia näkökulmia viralliseen neuvostohistoriaan: Aleksijevitš sanoo kirjoittavansa ”tunteiden historiaa” antamalla äänen sellaisille kokemuksille, jotka eivät kuuluneet suurmiesten ja sankareiden mahtipontisessa puheessa.

Oman listamme kärkisijoille nousee kolme kirjaa, joista vaikuttavin ja myös tyylilajin kannalta käänteentekevin on kirjailijan ensimmäinen haastatteluteos, *Sodalla ei ole naisen kasvoja*. Tuomalla ensimmäistä kertaa julkisuuteen neuvostoarmeijan naissoitilaiden muistoja

kertomukset rakentavat naisten kollektiivista muistia ja luovat vaihtoehtoista muistihistoriaa suuresta isänmaallisesta sodasta. Vaikuttavaa teoksesta ei tee kuitenkaan vain vaietun sotahistorian käsittely vaan kertomuksista huokuva valtaisa pettymyksen ja yksinäisyyden määrä, jonka omien kokemusten traumaattinen kieltäminen aiheutti. Kertomuksia jäsentää naisten pettymys ja tunne siitä, että miehet veivät heiltä voiton eivätkä jakaneet sitä heidän kanssaan, koska eivät tunnustaneet naisten uhrivalmiutta. Suuri Isänmaa ei halunnut kuulla naisten sotakokemuksista, tai kuten eräs kirjan naisista muistaa: ”Olimme mykkiä kuin kalat. Emme kertoneet kenellekään, että olimme olleet rintamalla. (...) Emme edes pitäneet kunniamerkkejämme. Miehet sen sijaan pitivät, hehän olivat voittajia, sotaurhoja, ylkiä. Mutta meitä katsottiin toisin silmin.”

Sodan teema on vahvasti läsnä myöhemmissäkin teoksissa. Aleksijevitš selittää tätä sanomalla, että ”meillä ei ollut muuta historiaa, koko historiamme oli sotien historia. Me joko sodimme tai valmistauduimme sotiin.” Sotaa käsittelee myös teos *Tsinkovyje maltšiki* (Sinkkipojat, 1991). Tämänkin teos kysyy vaietuista uhreista, joita olivat Afganistanin sodan neuvostosotilaat. Ensinnä heitä ei ollut lainkaan, sitten sodasta tuli likaista häviäjien sotaa, joka ei tuonut mainetta maalle ja jonka päätyttyessä ei juhliettu voitokkaita sotasankareita.

Selvitymisen, salaailun ja kärsimyksen teemat nousevat esille myös ajankohtaisessa teoksessa *Tšernobylista nousee rukous*. Kirjailija on painottanut, että teos ei kuvaa vuonna 1986 tapahtunutta ydinvoimalaonnettomuutta vaan sitä, että ihmisten aiempi elämäkokemus ei riittänyt selittämään, mitä oli tapahtunut, eikä heille myöskään kerrottu katastrofin vaikutuksista. Suuri Utopia vaih-

tui dystopiaksi. Maailma romahti ja muuttui, tapahtumaa ei voinut käsittää: ”Emme tienneet, että kuolema voi olla niin kaunis”, kertoo yksi haastatelluista. Puhujia ovat pelastustöihin osallistuneiden lesket, sairastuneet lapset, kotinsa menettäneet vanukset, asiantuntijat ja autiokyltiin jääneet. Teoksen aloitsikko ”Tulevaisuuden kronikka” on muistutus ydinkatastrofin mahdollisuudesta kaikkialla. Kuten kirjailija on todennut, teos on ”signaali”, joka varoittaa ihmisen hybridisestä ja piittaamattomuudesta aiempia kokemuksia kohtaan.

Viimeisin vahva teos dokumentoi neuvostoihmisen aikakirjojen viimeisen vaiheen; *Utopian ääniä* -sarjan päättää massiivinen haastattelukirja *Vremja. Sekond hend* (Aika. *Second hand*, 2013). Silminnäköjoiden kertomuksista johdettu pienen ihmisen kokemuskuoro kertoo sosialismin romahtamisesta, ”elämästä sosialismin raunioilla”, kuten alaotsikko kuuluu. Samoissa kansissa puhuvat uhrin tekijät, stalinistit ja entiset Gulag-vangit, sotilaat, dissidentit, opiskelijat, taiteilijat, insinöörit, työttömät, uuden ajan liikemiehet ja rutiköyhät vanhukset. Kaiken ylittäviä kokemuksia ovat pettymys ja petetyksi tuleminen, häpeä ja nöyryytykset. Eläkeläisen elämä jatkuu uudessa maailmassa yhtä köyhänä kuin ennenkin – sosialismi vai kapitalismi, yhdentekevää, vain kevään odotus tuo lohtua. Teos vie lukijan aikamatkalle neuvostohistoriaan, jonka kertomukset vallan ja väkivallan täyttämästä arjesta ovat välillä sietämättömän ahdistavia. Lukukokemus pysäyttää ja pakottaa kysymään omien muistikuvien perään: mitä tiesin julistusten, paraatien ja rituaalien takaisesta sosialismin arjesta. Nämä kertomukset täydentävät muistiamme, sillä kuten eräs puhujista sanoo: ”Neuvostoliittoa ei enää ole, mutta me olemme vielä täällä.” Haastattelija kuuntelee, mutta ei

tuomitse. Kerran hän toteaa, että ei pysty koskaan ymmärtämään vanhan toverin kokemaa onnen tunnetta tämän saadessa takaisin puoluekirjansa vuoden 1937 van- kilatuomion ja kidutusten jälkeen.

Second hand -aika? Otsikkoo voi miettiä, viittaako se jo kertaalleen käytettyyn ja ryvetyneeseen malliin demokratiasta ja markkinataloudesta ja siihen, min- kälaisena se näyttäytyy pienen ihmisen elämässä. Kirjailija onkin viitannut omaan kokemukseen- sa: ”elin jonkin aikaa lännessä ja ymmärsin, että emme kopioi länttä, vaan mielikuviamme siitä. Illuusioitamme.”

Nobel-palkinnon lausunnos- sa todettiin, että teokset ovat ”moniaänisiä kärsimyksen ja oman aikamme rohkeuden mo- numentteja”. Teokset ovat myös vastaääniä suurille kertomuksille. Elämä ei koostu vain kärsimyksistä, mutta niiden kieltäminen olisi vastuutonta. Aleksijevitšin peräänkuuluttama myötätunto ja vastuu pienen ihmisen puolesta koskee tämän hetken arvopoliit- tisia valintojamme.

**Arja Rosenholm
& Irina Savkina**

Lähteet:

Aleksijevitš, Svetlana (1988/1985), *Sodalla ei ole naisen kasvoja*. Helsinki: SNS-kirjat,

Aleksijevitš, Svetlana (2013/1991), *Tsinkovyje maltšiki*. Moskva: Vremja.

Aleksijevitš, Svetlana (2000), *Tšernobylista nousee rukous*. Helsinki: Tammi.

Aleksijevitš, Svetlana (2013), *Vremja. Second hand*. Moskva: Vremja.

Aleksijevitš, Svetlana (2002), *Tšelovek bolše voiny. – Masha+Nina+Katjusha, Frauen in der Roten Armee 1941–1945*. Ed. Peter Jahn. Berlin: Museum Berlin-Karlshorst, 37–48.

Aleksijevitš, Svetlana. V poiskah vetšnogo tšeloveka. (Vместо

biografi). <http://www.alexievich.info/> (Katsottu 12.11.2015).

Aleksijevitš, Svetlana (2015), Svoboda – dolgaja i trudnaja rabota. – *Le Monde*, 6.11.2015. <http://txt.rus.newsru.ua/press/06nov2015/alexievich.html>. (Katsottu 12.11.2015).

Huida, Jarmo (2015), Nobelisti Aleksijevitš kävi Porissa keväällä 2000. – *Satakunnan kansa* 12.10.2015. <http://www.satakunnankansa.fi/Kulttuuri/1195001748959/artikkeli/nobelisti+aleksijevits+kavi+porissa+kevaalla+2000>. (Katsottu 12.11.2015).

Kulttuuri Venäjä-tutkimuksen ja vuoropuhelun keskiössä

Järjestyksessään 15. Aleksanteri-konferenssi kokoontui Helsingin yliopistossa 21.–23.10.2015 otsikolla Culture and Russian Society ja keräsi kokoon kansainvälisen ja tieteenaloiltaan moninaisen tutkijoiden joukon. Tapahtuma toteutettiin Helsingin yliopiston Aleksanteri-instituutin ja Suomen Akatemian rahoittaman Venäjän modernisaation valinnat-huippuyksikön yhteistyönä, ja se oli ensimmäinen Aleksanteri-konferenssi, jonka painopiste oli kulttuurissa. Konferenssiin osallistui yli 400 henkeä, ja panelistit edustivat eri yliopistoja ja tutkimuslaitoksia kaikkiaan 23 eri maasta. Kolmipäiväinen intensiivinen tutkijoiden kohtaaminen jakautui kolmeen täysistuntoon (yhteensä viiteen keynote-esitelmään) sekä seitsemään paneelisessioon; pyöreän pöydän keskusteluita oli kolme, paneeleita kokoontui yhteensä 64 ja esitelmiä pidettiin 205. Järjestelykomitea oli onnistunut hyvin vaikeassa työssään sekä paneelien kokoamisessa että niiden aikatauluun soveltamisessa.

Konferenssin yleisteemoiksi nousivat demokratia ja sen tila

Rosenholm, Arja & Savkina, Irina (2014), Sota naisten muistissa. – *Naisia Venäjän kulttuurihistoriassa*. Toim. Arja Rosenholm, Suvi Salmenniemi & Marja Sorvari. Helsinki: Gaudeamus, 209–236.

Zatšem tak gorko platšem i molimsja? Svetlana Aleksijevitš – sobesednik ”Ogon’ka” i nobelevski laureat. – *Kommersant.ru* 12.10.2015 <http://www.kommersant.ru/doc/2827530>. (Katsottu 12.11.2015).

Venäjällä, historian käyttö kulttuuripoliittisissa tavoitteissa, identiteetit ja patriotismi sekä digitalisaation tuoma median murros. Nämä tekijät alueellisine ja ajallisine variaatioineen muodostavat nyky-Venäjällä käynnissä olevat kulttuuriset muutokset. Täysistunnot oli ryhmitelty konferenssin alkuun ja päätöspäivälle, mikä tarjosi hyvät raamit paneelien esitelmille, sillä kaikki keynote-puhujat käsitelivät näitä nyky-Venäjän kulttuurisen tilanteen aspekteja sekä teoreettisella tasolla että käytännön esimerkein.

Evert van der Zweerde Nijmegenin Radboud-yliopistosta Hollannista pohti keynote-esitelmässään demokratiaa Venäjällä. Mihail Gorbatšovin poliittisena tarkoituksena oli kommunistisen puolueen keskuskomitean käytäntöjen demokratisoiminen. Venäjä ei ollut valmis koko yhteiskunnan demokratisointiin ”populaarin autokraattisen traditionsa” vuoksi. Esitelmöitsijän mukaan länsi on vakavasti nöyryyttänyt Venäjää 1990-luvulta alkaen. Siksi Venäjän tai Putinin demonisointia tulisi välttää. Mikäli katsoo lännen omia toimia kriittisesti, voi Venäjää jopa

ymmärtää. Toisaalta tulisi olla myös hyvin kriittinen Putinin tekemisten suhteen. Van der Zweerden näkemyksen mukaan Venäjän toimet eivät ole mitenkään poikkeavia tai edes erikoisia. Ei ole mitään ylitsepääsemätöntä estettä, miksei Venäjä voisi toimia demokratiana.

Manchesterin yliopiston Venäjän-tutkimuksen professori Vera Tolz tarkasteli television aktiivisesti ylläpitämää kansallista yhteenkuuluvuutta Putinin Venäjällä. Virallinen diskurssi muotoutuu monimutkaisessa vuorovaikutuksessa Kremlin, valtiojohtoisen median ja jossain määrin yleisönkin välillä. Kreml on kuitenkin vahvistanut rooliaan virallisen diskurssin raamittamisessa erityisesti Ukrainan kriisin aikana. Poliittisen kriisin uhatessa intellektuellien ja mediapersoonien rooli voi kasvaa ja valtiovalta on huolestuneempi yleisön reaktioista. Tämä vuorovaikutus kannustaa virallisen, kansakuntaa koskevan diskurssin etnistämiseen. Tolzin mukaan Putinin kolmannen presidenttikauden aikana Venäjän visiot ovat olleet kolmenlaiset: eristäytyvän venäläisnationalismin mielikuva, Venäjä Euraasian Unionin keskipisteenä sekä Venäjä perinteisten arvojen linnakkeena.

Moskovan valtionyliopiston journalistiikan professori Elena Vartanova selitti, että nyky-Venäjällä viihde- ja mediateollisuuden investoinnit ovat valtavia, ja siksi mediateollisuus vaikuttaa yhä voimakkaammin uudenlaisten kulttuuristen tuotteiden syntymiseen sekä populistisen massakulttuurin sulautumiseen korkeakulttuuriin tuotteisiin. Vartanovan mukaan kaikista Venäjän vallankumouksista mediavallankumous on ollut yksi menestyksekkäimmistä, koska sen synnyttänyt globaali digitaalinen vallankumous tapahtui lasanomaan aikaan perestroikan ja glasnostin kanssa vieden glasnostia paljon